



ביקור ממלכתי ראשון של נתניהו בצ'אד, 20 בינואר 2019. מקור: קובי גדעון/לע"מ

הממד הביטחוני ביחסי ישראל-אפריקה

ירון סלמן

בעשור האחרון, עם הידוק היחסים בין ישראל למדינות אפריקה, גובר הצורך לדון בחלקם של הקשרים הביטחוניים והיצוא הביטחוני ובתרומתם לכך. המאמר דן בהתחממות יחסי ישראל-אפריקה תוך התמקדות בהצגה, בסקירה ובניתוח התפקיד שממלאים הקשרים הביטחוניים בביסוס היחסים הללו. הצורך לדון בממד הביטחוני מתעצם בעיקר משום שלמיטב ידיעתי, הדיון בנוגע לקשריה הביטחוניים של ישראל בעולם בכלל ובאפריקה בפרט לא קיים במחקר האקדמי, וכמעט אינו קיים בתקשורת ובשיח הציבורי, בהשוואה לדיון הענף בנוגע לקשרים האזרחיים של ישראל בעולם המתפתח, לרבות באפריקה. אין זו יד המקרה אלא מגמה ברורה של ירושלים, לצמצם ככל האפשר את השיח בנוגע לקשרים הביטחוניים של ישראל בעולם בכלל ובאפריקה בפרט. במאמר זה נסקרים מניעי ישראל ומדינות אפריקה בקידום יחסיהן בעשור האחרון ונדון לראשונה משקלם של הקשרים הביטחוניים בביסוס היחסים הללו – כאישוש לטענה שבניגוד למאמצים הרשמיים של משרד החוץ להבליט את היחסים האזרחיים ואת סיוע החוץ שישראל מגישה באפריקה, הרי דווקא לקשרים הביטחוניים יש משקל משמעותי בביסוס היחסים.

מילות מפתח: יחסי ישראל-אפריקה; קשרים ביטחוניים; יצוא ביטחוני; עסקאות נשק; דיפלומטיה; יחסי חוץ

מבוא

ספטמבר 2020; פגישת נתניהו בחודש פברואר 2020 עם מנהיג סודאן באוגנדה ובחודש ינואר 2019 עם מנהיג צ'אד – מצטרפות להתפתחויות דיפלומטיות בעשורים

הפגישות המדיניות האחרונות – פגישת משלחת של בכירים מצ'אד עם ראש הממשלה נתניהו בחודש

שיחסי חוץ הם מרכיב "סופר חשוב" בביטחון הלאומי (מיכאל וסלמן, 2020).

בהתבוננות היסטורית ניתן לומר כי המתח בין מרכיבי הדיפלומטיה לבין מרכיבי הביטחון קיים למן הכרזתה של ישראל על עצמאות, ובעוד שהביטחון נתפס כקיומי, הדיפלומטיה נתפסה רק כגורם מסייע לו, שלא לומר שולי, ובכל מקרה היא לא נחשבה מרכיב חיוני, ודאי לא מרכיב קיומי. הסיבות המסורתיות לכך נובעות מהמשמעות המיוחסת לאיומים הצבאיים הרבים שנשקפו לישראל מאז מלחמת 1948. בימינו, בין היתר, הדבר התקבע במידה רבה גם על רקע חוסר היכולת של משרד החוץ להראות את התרומה והרלוונטיות שלו בהצגת יתרונותיה של ישראל בתחומי ההייטק, הטכנולוגיה, הכלכלה והחברה האזרחית כענף יצוא של ישראל, באופן שעשוי לתרום לביטחון הלאומי (מיכאל וסלמן, 2020). לפיכך, למעורבות הרבה והמתעצמת של הממסד הביטחוני ביחסי החוץ של ישראל ניכרות גם השפעות על התרחבות הדומיננטיות של הממסד הביטחוני ביחסי ישראל עם מדינות אפריקה בעשור האחרון.

המתח בין מרכיבי הדיפלומטיה לבין מרכיבי הביטחון קיים למן הכרזתה של ישראל על עצמאות, ובעוד שהביטחון נתפס כקיומי, הדיפלומטיה נתפסה רק כגורם מסייע לו, שלא לומר שולי. לפיכך, למעורבות הרבה והמתעצמת של הממסד הביטחוני ביחסי החוץ של ישראל ניכרות גם השפעות על התרחבות הדומיננטיות של הממסד הביטחוני ביחסי ישראל עם מדינות אפריקה בעשור האחרון.

הסיבה השנייה להתמקדות בנושא נטועה בניסיון לתרום למילוי החלל המחקרי בספרות בנוגע לקשרים הביטחוניים של ישראל באפריקה. ככלל, ישראל אינה מספקת מידע על אודות קשריה הביטחוניים ברחבי העולם. בשנת 2019 הגדיר ארגון Small Arms Survey בדוח השנתי שלו את ישראל כמדינה הכי פחות שקופה בנוגע לקשריה הביטחוניים, יחד עם צפון קוריאה, איראן וערב הסעודית (Small Arms Survey, 2019).² המדיניות הריכוזית בנושאים ביטחוניים והנטייה בקרב מקבלי ההחלטות והגופים הביטחוניים בישראל לצמצם ככל האפשר את הדיון בסוגיות הביטחוניות מתחדדות מאוד ביחס לאפריקה, ככל הנראה על רקע הדומיננטיות של עסקאות נשק קל (רובים ומקלעים, מערכות ארטילריה, מרגמות, מערכות מעקב ושירותי אבטחה, לצד אימון כוחות) בין ישראל ומדינות היבשת. הסיבה לכך שהיקף

האחרונים, שבמסגרתן ישראל כוננה, חידשה והידקה קשרים דיפלומטיים באפריקה שמדרום לסהרה, במרכז היבשת, במערבה ובמזרחה. מגמת חידוש היחסים שהחלה באמצע שנות ה-90 בעקבות הסכמי אוסלו מתרחבת בשנים האחרונות, והדבר בא לידי ביטוי למשל בכך שמשנת 2009 ואילך, כאשר זכו היחסים לתאוצה בעקבות יוזמת שר החוץ אביגדור ליברמן, התקיימו ביבשת מספר ביקורים רשמיים בולטים. בספטמבר 2009 ביקר שר החוץ ליברמן באתיופיה, אוגנדה, קניה, ניגריה וגאנה. בקיץ 2014 הוא ביקר שוב באתיופיה, קניה, רואנדה, חוף השנהב וגאנה. ב-2018 ביקר ליברמן כשר הביטחון ברואנדה, זמביה וטנזניה. ביקורו של ראש הממשלה נתניהו ביבשת בקיץ 2016 התמקד באתיופיה, קניה, אוגנדה ורואנדה. בקיץ 2017 שוב ביקר נתניהו ביבשת והשתתף בוועידת ECOWAS,³ ובמהלך ביקורו בקניה בנובמבר אותה שנה נפגש גם עם מנהיגי מדינות נוספות ביבשת.

למרות שהיקף היצוא הביטחוני ועסקאות הנשק של ישראל ביבשת השחורה מצומצם בהשוואה לאזורים אחרים בעולם, אבקש במאמר זה להתבונן על הממד הביטחוני ביחסי ישראל-אפריקה, מהטעמים הבאים: **ראשית**, חרף הדיון הענף בספרות על אודות קשריה האזרחיים של ישראל עם מדינות באפריקה, אני סבור שדווקא מרכיב הביטחון הוא הדומיננטי בביסוס הקשרים בעשור האחרון. בהקשר זה יש לציין גם שטיעון זה מתכתב עם המגמה ההיסטורית, המתרחבת בשנים האחרונות, של העלייה המשמעותית בהשפעת מערכת הביטחון – על זרועותיה השונות – על עיצוב ויישום מדיניות החוץ והביטחון של ישראל בכלל, ושל ישראל באפריקה ובמדינות שעימן אין לה יחסים רשמיים, בפרט. כך למשל הצהיר אפרים הלוי שלדרג הצבאי ניכר תפקיד חשוב במדיניות החוץ של ישראל, וכי הוא אחראי לקשריה עם מדינות ערביות שונות. במילים אחרות, במקביל לכך שמערכת הביטחון נתפסת כרלוונטית יותר ויותר גם בתחום יחסי החוץ, משרד החוץ נתפס כמשני בכל הנוגע לסוגיות ביטחוניות, על רקע הטענות בדבר האופי התאורטי של עשייתו, המתבטאת בהימנעות מסיכונים ובד בקות בקו רשמי-מסורתי (אורן, 2020). יתרה מכך, בישראל כאמור קיימת נטייה מסורתית לראות במרכיב הביטחוני גורם בלעדי כמעט בעיצוב ובביצור הביטחון הלאומי, תוך המעטה בערך התרומות של הדיפלומטיה, ואחת ההשלכות של "ביטחוניזציה היתר" של השיח בישראל היא שמרכיב הביטחון נתפס קיומי, אך לא כך באשר למרכיב הדיפלומטי-המדיני. היטיב לנסח זאת אלון ליאל, בטענה שמשרד החוץ לא הצליח לשכנע

ישראל, שתכליתה הידוק קשרים עם מדינות אפריקה; ומהן התרומות של הגידול ביצוא הביטחוני.

הטיעון המרכזי

הטיעון המרכזי במאמר הוא כי בניגוד לניסיון להצביע על משקלם הרב של מרכיבי העוצמה הרכה ביחסי ישראל-אפריקה, לרבות הגשת סיוע טכני לצורכי פיתוח, הידוק היחסים נעשה דווקא באמצעות יצוא ביטחוני ומעורבות הממסד הביטחוני כרכיבים של עוצמה קשה, באופן המשרת הן את ישראל והן את מדינות ביבשת. החידוש במאמר ותרומתו טמונים, אם כן, בהצגת נקודת מבט מקיפה ועדכנית של מנגד האינטרסים של ישראל ושל מדינות אפריקה בעשור האחרון. בעוד הספרות בתחום התמקדה בסקירה היסטורית של יחסי ישראל-אפריקה ובהצגת האינטרסים של ישראל בלבד, בעיקר במהלך העשורים המכוננים או בתהליך ניתוק הקשרים בסוף שנות ה־60, שהגיע לשיאו לאחר מלחמת 1973 (Levey, 2013; Erlich, 1992; Ojo, 1988; Peters, 2012), המאמר הנוכחי מציג יריעה רחבה וכוללת של היחסים, תוך התייחסות גם לאינטרסים של מדינות אפריקה בעשור האחרון, בדגש על האינטרסים הביטחוניים שלהן. חידוש נוסף שמציע המאמר טמון בהתבוננות רחבה ככל האפשר על הקשרים הביטחוניים של ישראל באפריקה, בדגש על ביצוע עסקאות נשק קל. בעוד שהספרות עסקה בהיבטים של סיוע "רך", ודאי בעשורים המכוננים (Beker, 2006; Levin, 2015; Schler, 2018), המאמר מציע גם זווית התבוננות רחבה על הקשרים הביטחוניים הכוללים עסקאות נשק, שיתוף בידע ובמודיעין, סיוע במאבק בטרור ואימון כוחות הביטחון.

מתודולוגיה והסתייגות בצידה

על מנת לבחון את היקף הקשרים הביטחוניים ועסקאות הנשק והסיוע הביטחוני התבססתי על מסד נתונים אמפירי מקיף ככל האפשר, אך היכולת לחלץ נתונים רשמיים, ודאי ראשוניים, המעידים על היקף היצוא הישראלי הביטחוני, מוגבלת בשל האופי החשאי של עסקאות הנשק בין ישראל ומדינות אפריקה, ומכיוון שחלק מהעסקאות מבוצעות בתיווך של מדינות שלישיות. לפיכך, על מנת להתמודד עם האתגר המתודולוגי והאמפירי, המחייב התייחסות מסויגת לנתונים, עשיתי שימוש אינטגרטיבי במספר רב של מקורות אקדמיים, רשמיים ועיתונאיים על מנת להציג תמונה מקיפה ככל האפשר של היקפי הקשרים הביטחוניים. הנתונים – שנאספו ממחקרים קודמים, מדוחות של מכוני מחקר של האו"ם ושל ארגוני זכויות אדם הפועלים באפריקה,

היצוא הביטחוני הישראלי למדינות אפריקה מצומצם בהשוואה לאזורים אחרים ומורכב יותר מנשק קל ולא מנשק עיקרי (מטוסים, כלי שיט) אינה חוסר רצון של יצרניות הנשק בישראל להרחיב את היצוא לאפריקה, אלא היא נטועה בתקציביות הדלים של מדינות אפריקה, שאינם מאפשרים להגדיל את העסקאות ואת מגוון המוצרים (מלמן, 2016; ניר, 2016).

מצד שני, המחיר הזול, תפוצתם הרבה, התפעול הקל, השימוש על ידי כוחות סדירים של צבאות לאומיים, לצד כוחות של ארגונים מורדים והנתון שלפיו מספר ההרוגים והפצועים בסכסוכים פנימיים גבוה יותר כתוצאה משימוש בנשק קל ולא משימוש בנשק כבד (כלי טיס, כלי שיט וטנקים) – כל אלה מעצימים את הביקורת על עסקאות של נשק קל (Adetiba, 2019; Boutwell & Klare, 1998). מכאן, השילוב בין אופי הקשרים הביטחוניים (עסקאות נשק קל ואימון כוחות משמר נשיאותיים, שלא אחת אחראים להפרות של זכויות אדם) לבין ריבוי הסכסוכים האלימים ואי־היציבות ביבשת גורם להתגברות הביקורת על ישראל, והדבר הוביל את ירושלים לדבוק במדיניות של היעדר שקיפות ולצמצם ככל האפשר את הדיון בכך. כפי שיוצג בהמשך, במדיניות אי־השקיפות של ירושלים נטועה מגבלה מתודולוגית עם השלכות על מסד הנתונים האמפירי שעליו מתבסס הניתוח במאמר זה. כך למשל, לא ניתן לעשות שימוש בנתונים מלאים ומדויקים על אודות עסקאות נשק שבוצעו באמצעות מדינות שלישיות מתווכות. לכן המאמר מתייחס אך ורק לנתונים גלויים, וההערכה היא שהנתונים האמיתיים גבוהים יותר.

שאלות המחקר

לצד הסיוע האזרחי שישראל מעניקה למדינות אפריקה בתחומי הרפואה, המים והחקלאות, שבשנים האחרונות נקשר בעיקר לניסיונות ההתמודדות עם הסדקים בתדמיתה כמדינה דמוקרטית ליברלית בזירה הבינלאומית על רקע הסכסוך הישראלי-פלסטיני, ואשר נדון בהרחבה בספרות (Divon, 2006; Fried, 2006), אתמקד במאמר זה בקשרים הביטחוניים של ישראל ביבשת השחורה. היצוא הביטחוני שהפך בעשור האחרון למרכיב דומיננטי ביחסי ישראל עם מדינות אפריקה, בניסיון לחיזוק קשריה ביבשת, כמעט אינו קיים בספרות האקדמית ובתקשורת, והדיווחים הרשמיים על היקף שיתופי הפעולה הביטחוניים ומדינות היעד דלים ביותר. לפיכך, במאמר אבקש לדון בשאלות הבאות: מהם המניעים של ישראל ושל מדינות אפריקה בהידוק היחסים בימינו; האם חלה עלייה בהיקף היצוא הביטחוני של ישראל באפריקה; האם היא חלק ממדיניות החוץ של

כפי שמשתקף מהדוח השנתי האחרון של SIPRI, ישראל נמצאת במקום השמיני ברשימת עשר היצואניות הביטחוניות הגדולות בעולם, עם נתח של 3.1 אחוזים מכלל היצוא הביטחוני העולמי.

מתחילת שנות ה־50, הניסיון להשפיע על התנהגות של שחקנים נסמך לרוב על מרכיבים של עוצמה קשה, שהתבססו על מאפיינים "קשים" הנקשרים בגיאוגרפיה, בטריטוריה, בכלכלה ובאמצעי לחימה. לצד זאת, מתחילת שנות ה־90, עם שינוי פני הזירה העולמית על רקע התמוטטות ברית המועצות, סיום המלחמה הקרה וצמצום תופעת המלחמה הבינלאומית,³ נוספו כלי השפעה שהתבססו גם על מאפיינים הקשורים בפיתוח של טכנולוגיה וחינוך, על רקע ההנחה שיכולתה של מדינה להעניק סיוע טכני לשם צמצום עוני, רעב ומחלות עשויה להעלות את קרנה בזירה העולמית. עם זאת, חלקם של מרכיבי עוצמה קשה הנקשרים ביצוא ביטחוני ובעסקאות נשק ברחבי העולם לא רק לא הצטמצמו אלא אף התרחבו, כפי שמשתקף מהדוח השנתי האחרון של SIPRI,⁴ שלפיו היקף היצוא הביטחוני של יצואניות הנשק העיקריות בשנים 2015–2019 היה גבוה ב־5.5 אחוזים מאשר בשנים 2010–2014, וגבוה ב־20 אחוזים מאשר בשנים 2005–2009. הדוח אף מדגים את העוצמה הקשה של ישראל בהקשר של יכולתיה המגוונות בתחום הביטחוני, הבאה לידי ביטוי גם בהיקף נרחב של עסקאות נשק ויצוא ביטחוני. נתוני הדוח מלמדים שישראל נמצאת במקום השמיני ברשימת עשר היצואניות הביטחוניות הגדולות בעולם, עם נתח של 3.1 אחוזים מכלל היצוא הביטחוני העולמי (SIPRI, 2019). לאור האמור, ישראל עושה שימוש במרכיבי עוצמה קשה (סיוע ביטחוני ועסקאות נשק) לצד מרכיבי עוצמה רכה (סיוע טכני לפיתוח חקלאות, חינוך, תשתיות ובריאות) גם לשם הידוק קשריה באפריקה.

יחסי ישראל-אפריקה

בשנות ה־50 וה־60 התאפיינו קשרי ישראל באפריקה, בין היתר, בהענקת סיוע למדינות בתחילת דרכן העצמאית וברקימת יחסים עם מדינות לא־ערביות בעלות זיקה מערבית או נוצרית כמו למשל גאנה, אתיופיה והנוצרים בדרום סודאן (אלפר, 2015; גוז'נסקי ולינדנשטראוס, 2012; שביט, 2018; 2020; Gidron, 2020; Bar Zohar, 2008). על מנת לבסס את קשריה באפריקה העניקה ישראל סיוע בתחומי החקלאות, החינוך והרפואה, כאשר דוד בן־גוריון וגולדה מאיר ראו בכך נדבך יסודי במדיניות

מדיווחים רשמיים של האגף ליצוא ביטחוני במשרד הביטחון ומדיווחים בתקשורת – קודדו, הוצלבו ונבחנו באופן שסייע להציג ניתוח וממצאים רחבים ותקפים, למרות מגבלת זמינות הנתונים.

במאמר שלושה חלקים: בחלק הראשון תוצג המסגרת התאורטית ובה הגדרה ומאפיינים של המושג עוצמה ביחסים בינלאומיים. בהמשך יידונו המגמות שאפיינו את יחסי ישראל-אפריקה על פני רצף של עשורים, תוך התמקדות במרכיבי הביטחוני של היחסים בעשור האחרון; בחלק השני אדון במניעים של ישראל ושל מדינות אפריקה מאחורי מאמצי הידוק הקשרים; בחלק השלישי אבחן את הקשרים הביטחוניים ואנסה להעריך את היקפם ומשקלם ביחסי ישראל-אפריקה.

עוצמה קשה ביחסים בינלאומיים

עוצמה (power) ביחסים בינלאומיים מתייחסת לסך הגורמים שמאפשרים לשחקן להשפיע על התנהגות של שחקנים אחרים, והיא מוגדרת "יכולת להשיג יעדים שונים באמצעים שונים וכך להשפיע על ניהול מערכת יחסים כלשהי" (צבאג, 1997, עמ' 5). לפי ההגדרה המסורתית, עוצמה קשה מבוססת על יכולת לשכנע שחקנים באמצעים כלכליים (תגמול שחקנים תומכים ומניעת גמולים חומריים משחקנים סוררים) או באמצעים צבאיים (היכולת לאיים צבאית כדי לכפות רצון על שחקן אחר); ועוצמה רכה מושתתת על ניסיון לשכנע באמצעות יכולת לעצב העדפות בדרכים לא־כוחניות (Nye, 2004). אפשר לומר שהיכולת להשפיע על התנהגות של שחקנים מתבססת על שלוש דרכים: כפייה (coercion), גמול (payment) ו"כוח משיכה" (attraction). כפייה וגמול מאפיינות עוצמה קשה; כוח משיכה נקשר בעוצמה רכה וביכולת של מדינה להשפיע על מדינות אחרות באמצעות שימוש בתרבות, בערכים, באידיאולוגיה, בסיוע לצורכי פיתוח אזרחי, בטכנולוגיה, בנורמות ובמוסדות (Nye, 2009; 2004; 1990). לענייננו, המאמר אינו מתייחס למושג עוצמה קשה באופן מסורתי וצר, הנקשר לרוב עם היכולת לכפות עמדה על שחקנים בזירה, אלא בצורה רחבה, ורואה גם ביצוא ובקשרים ביטחוניים הכוללים עסקאות נשק, אימון כוחות ושיתוף בידע ובמודיעין מרכיבים של עוצמה קשה. נוסף על כך, יצוא ביטחוני נקשר גם בהיבטים כלכליים (יסוד נוסף של ההגדרה המסורתית לעוצמה קשה), ולצד ההגדרה המסורתית שלרוב רואה ביכולת צבאית וכלכלית כלי לשם כפיית עמדה על שחקנים אחרים, במאמר זה אבקש לטעון שיצוא ביטחוני, כביטוי או רכיב של עוצמה קשה, משמש גם כלי להידוק יחסים בינלאומיים.

האיומים הנשקפים לה מצד קבוצות אסלאמיסטיות רדיקליות ומתחזקות במערב אפריקה. אחת מן התרומות העקיפות של ישראל במסגרת המאבק בטרור שמנהלת ניגריה באה לידי ביטוי בשיתוף פעולה של צבא קמרון עם הצבא הניגרי, שאומן בעבר על ידי יועצים צבאיים ישראלים, ושצידו הבסיסי הוא מתוצרת ישראל.

האיום האסלאמיסטי אף מגביר את העניין של גאנה, חוף השנהב, רואנדה וקניה בידע וביכולות המודיעיניות של ישראל (מלמן, 2016). עם אוגדה חודשו היחסים ב-1994 ומאז הם משתפרים בהדרגה (עודד, 2002), כשאחד הביטויים לכך היה הסכמתה להעברת מבקשי מקלט מסודאן ומאריטריאה השוהים בישראל לשטחה, טרם חזרתם לארצות מוצאם, בתמורה ליצוא ביטחוני ישראלי (Bishku, 2017; Martin, 2013). יחסי ישראל-אוגנדה הוזכרו לאחרונה בהקשר של פגישת נתניהו באוגנדה עם מנהיג סודאן, שהתקיימה בתחילת חודש פברואר 2020. בעת הביקור הצהירו נתניהו ומוסוויני (Yoweri Museveni) מנהיג אוגנדה על אפשרות של פתיחת שגרירויות בקמפלה ובירושלים (לנדא, 2020). הרחבת שיתופי הפעולה בין ישראל ואוגנדה והעמקתם בשנים האחרונות באות לידי ביטוי בהענקת סיוע בתחומי החקלאות והרפואה ובעיקר בשיתופי פעולה ביטחוניים, שאף כללו בין היתר שיפוף של מטוסי חיל האוויר האוגנדי בישראל (רביד, 2014). מדינה נוספת שמרכיב הביטחון מהווה נדבך מרכזי בקשרים עימה היא אריטריאה. יחסי השתיים כוננו ב-2013 והתבססו בהדרגה, בעקבות אשפוזו מציל החיים של הנשיא האריטריאי אפאורקי (Isaias Afewerki) בישראל (דיבון, 2002). היחסים המורכבים עם אריטריאה, על רקע תמיכתה ההיסטורית של ישראל באתיופיה בדיכוי המרד האריטריאי נגד השלטון האתיופי הקיסרי והמהפכני (לאחר הדחת הקיסר), חיוניים לשמירת האינטרס הביטחוני של ישראל לנוכח קרבתה לסומליה והיותה אזור חיץ אל מול ארגונים אסלאמיים בסומליה, ששיתפו פעולה עם ארגון חמאס ועם איראן (בוטים, 2014).

בניגוד למדינות אחרות, הרואות באריטריאה הזדמנויות כלכליות, האינטרסים במקרה הישראלי הם בעיקר ביטחוניים ונובעים ממיקומה ממזרח לסודאן, לחוף הים האדום, ומקרבתה למצרי באב אל-מנדב, לנתיבי השיט לאילת, לתימן ולערב הסעודית (מלמן, 2011). ישראל הפעילה באריטריאה מעגנים לכלי שיט ותחנת מודיעין לצורכי האזנה, כחלק ממאמץ לסיכול הברחות נשק מאיראן לחמאס ולחזבאללה (ברס, 2019). יחסים דיפלומטיים רשמיים כוננו בין ישראל ודרום סודאן ב-2011, אך קשרים בין המדינות התקיימו עוד מסוף שנות ה-60 (Gidron, 2018). שגריר ישראל

החוץ של ישראל (עודד, 2011). לצד זאת, ישראל העניקה סיוע ביטחוני למדינות אפריקה ואינטרסים ביטחוניים דומים תרמו אף הם לחיזוק הקשרים, כשבעיני מי שעמדו בראש המשטרים הצבאיים ביבשת נראתה ישראל שותפה רצויה, שכן ביכולתה היה לסייע בהבטחת שרידותם ובחיזוקם על ידי הענקת סיוע ביטחוני שכלל אספקת אמצעי לחימה ואימון של יחידות הצבא והמשמר הנשיאותי (בוטים, 2014; 2020; 2014).

לאחר מלחמת ששת הימים (1967) חלה הידרדרות ביחסים בין ישראל למדינות אפריקה. היחסים הגיעו לשפל לאחר מלחמת יום הכיפורים (1973) עד כדי ניתוק קשריה של ישראל עם מדינות בכל רחבי היבשת (עודד, 2011; Bishku, 2017). בשנות ה-90 חל שיפור ביחסים בעקבות הסכם אוסלו. שיפור נוסף נרשם בשנת 2009 על רקע פעילותו של שר החוץ אביגדור ליברמן למען הידוק קשרים בכל אזורי היבשת, ובכללם אלו שמדרום לסהרה. אתגרים ביטחוניים משותפים, התגברות תופעת הטרור הבינלאומי והתחזקות האסלאם הקיצוני היו הבסיס והתמריץ לכך.

מדינות אפריקה מעוניינות בסיוע ביטחוני ישראלי גם כאמצעי להבטחת שרידות המשטרים. מניע בולט נוסף, לפחות של חלק ממדינות היבשת, נובע מכך שקשרים עם ישראל גם נתפסים כאמצעי לקידום היחסים עם ארצות הברית.

כיום ישראל מקיימת קשרים דיפלומטיים עם 41 מדינות באפריקה⁵ וב-11 מהן היא מפעילה שגרירות (אתיופיה, אריטריאה, קניה, דרום אפריקה, אנגולה, רואנדה, סנגל, חוף השנהב, גאנה, ניגריה וקמרון), ובעת האחרונה גובר הפוטנציאל לנרמול ולהרחבת היחסים על רקע המגעים עם צ'אד, מרוקו וסודאן, ובעקבות הסכמי אברהם. עם חלק מהמדינות הקשרים הביטחוניים ענפים. כך למשל, ישראל היא אחת מספקיות הנשק החשובות של אתיופיה וגם תמכה בה בעת מלחמתה עם אריטריאה, וכן של קניה, המתמודדת בעצמה עם אתגרי הטרור במזרח אפריקה, והדבר תרם להידוק היחסים עם ישראל (בוטים, 2014). הממד הביטחוני בא לידי ביטוי גם ביחסי ישראל עם ניגריה, כאשר כבר משנות ה-60 משרד החוץ היה נחוש לכונן עימה קשרים דיפלומטיים על רקע היותה מדינה גדולה, עשירה במחצבים ושחקנית מרכזית באפריקה. גם משרד הביטחון עודד קשירת יחסים ביטחוניים עימה, וכבר ב-1961 החל לחדור לשוק הנשק הניגרי (לוי, 2012). המומחיות הביטחונית של ישראל רלוונטית כיום עבור ניגריה, המתמודדת עם

ממדינות היבשת, נובע מכך שקשרים עם ישראל גם נתפסים כאמצעי לקידום היחסים עם ארצות הברית. בהקשר זה, לא מן הנמנע למשל שהתמיכה המדינית העקבית של דרום סודאן בישראל באו"ם נובעת, בין היתר, מניסיונות ההתקרבות שלה לארצות הברית באמצעות יחסיה עם ישראל (Gidron, 2020).

בראית ישראל, הידוק הקשרים עם מדינות ביבשת אפריקה נותן מענה למספר אינטרסים חיוניים – אסטרטגיים; כלכליים (יצוא כללי, יצוא ביטחוני ועסקאות נשק); צבאיים; ומדיניים (השגת תמיכה מדינית במוסדות האו"ם):

אינטרסים אסטרטגיים – חשיבותה של קרן אפריקה נובעת מקרבתה הגיאוגרפית לחופי הים האדום. באמצע שנות ה-60 הפך הידוק היחסים עם אתיופיה ושכנותיה ליעד החשוב ביותר של ישראל באפריקה, על רקע האינטרס הישראלי "לאבטח את אגפיה" ולהבטיח את נתיבי השיט לים האדום, שדרכו מתנהל המסחר עם אסיה (Levey, 2004). הצורך בהבטחת נתיבי השיט למזרח הרחוק ולדרום אפריקה סייע בחיזוק הקשרים עם אתיופיה ועם קניה, ונמל מומבסה היה תחנה מרכזית בדרך ליעדים הללו. נוסף על כך, גם נתיבי האוויר של חברת התעופה אל על לקניה ולדרום אפריקה העצימו את חשיבות המעבר בתחום האווירי של מדינות מזרח אפריקה. זאת ועוד, מבחינה אסטרטגית, מיקומן של אתיופיה, קניה ואוגנדה בעורפן של מדינות ערב תרם אף הוא לחשיבות האזור בעיני ישראל (עודד, 2002). בהקשר זה יש לציין שייחוס החשיבות לאתיופיה בישראל הוא רב שנים. למשל, בן-גוריון ראה בה חלק מ"הפריפריה של המזרח התיכון" ופוטנציאל לבסיס פרו-ישראלי לחופי ים סוף. הדבר הפך אותה בעיני ישראל לחשובה מבין מדינות אפריקה, ולכן ישראל השקיעה באתיופיה יותר מבכל מדינה אחרת (בוטים, 2014; עודד, 2011).

אינטרסים כלכליים – בשנת 2018 עמד היקף היצוא הישראלי הכללי למדינות אפריקה על 725 מיליון דולר, ובשנת 2019 עמד היקף העסקאות על 600 מיליון דולר (מכון היצוא, 2019; 2020). לעניינו, היצוא ביטחוני חיוני לפעילותן ולשימורן של התעשיות הביטחוניות בישראל והוא התעשייה "המשתלמת ביותר עבור מדינת ישראל" (Wezeman, 2011, p. 9). מעבר לשאיפה למימוש הזדמנויות כלכליות (סבהט, 2018), הניסיון של ישראל לקידום המעורבות הכלכלית של חברות במגזר הפרטי נעשה גם על מנת להגביר את השפעתה ברחבי היבשת, בין היתר באמצעות סיוע בפיתוח (Gidron, 2020).

נדבר מרכזי של ההיבט הכלכלי הוא עסקאות מכירת ידע וציד ביטחוני, לצד מערכות נשק.

לשעבר בדרום סודאן, חיים קורן, טען ש"היחס שלהם אלינו גובל באהבה" (מיכאל וסלמן, 2020). קורן אף טען שדרום סודאן היא אחת מהתומכות העקביות של ישראל בפורומים בינלאומיים, לרבות באו"ם (קורן, 2019). הסיבה לכך נטועה בסיוע שהגישה ישראל למורדי הדרום במסגרת מאבקם לעצמאות אל מול צפון סודאן, בתחושת שותפות בשל התנכרות מצד הערבים וגם על רקע תפיסתם כנוצרים את ישראל כערש הנצרות (גוז'נסקי ולינדנשטראוס, 2012; 2011; Rolandsen, 2004; Levey, 2018). מאז, הסיוע הביטחוני שמעניקה ישראל לדרום סודאן מהווה נדבך חשוב ביחסים ביניהן. מצד שני, שמה של ישראל גם נקשר למלחמת האזרחים בדרום סודאן, המתחוללת מאז הכרזתה על עצמאות. בהקשר זה הושמעה נגד ישראל ביקורת בנוגע ליצוא הביטחוני הישראלי למדינה המשוסעת ולמדיניות ההסתרה של הקשרים הביטחוניים מצד משרד הביטחון (הראל, 2019; כהן, 2015; צוריאלי ופסובסקי, 2019; 2017; Melman).

גם יחסי ישראל-רואנדה הגיעו לשיא עם פתיחת שגרירות ישראלית בקיגאלי בחודש אפריל 2019. ברואנדה אומנם קיימת נטייה להזדהות עם ישראל על רקע שואת העם היהודי וההשוואה לרצח עם הטוטסי, אך יחסי השתיים התהדקו בשנים האחרונות בעיקר על רקע היצוא הביטחוני של ישראל לרואנדה שהחל באופן רשמי בתחילת שנות ה-90 (כהן, 2014) וההזדמנויות הכלכליות הנובעות מכך, ועל רקע הניסיון להגיע להבנות ביניהן בנוגע לקליטת מבקשי מקלט מישראל ברואנדה (ליאור, 2018; 2017; Keinon).

מניעי ישראל ומדינות אפריקה בהידוק היחסים

האינטרסים של מדינות אפריקה בהידוק היחסים עם ישראל נעוצים בחששן מפני חדירת גורמי הג'האד העולמי לשטחן ובנחיצות שהן מייחסות לשיתופי פעולה ביטחוניים, כלכליים וטכנולוגיים עם ישראל. יש לזכור שלמדינות אפריקה יש צרכים רבים במגוון רחב של תחומים ובהם תקשורת, בריאות, חקלאות, תשתיות, הגנה, ביטחון ומודיעין. אלון ליאל ציין את ההערצה לישראל ברמה הכלכלית-טכנולוגית וטען כי מה שמעניין את אפריקה זו הישרדות, ושומדינות אפריקה צריכות "הכול, בתקשורת, חקלאות, בריאות וטכנולוגיה, הם רק רוצים לקחת וישראל היא המקור" (ליאל, מצוטט אצל מיכאל וסלמן, 2020). זאת ועוד, מדינות אפריקה מעוניינות בסיוע ביטחוני ישראלי גם כאמצעי להבטחת שרידות המשטרים. מניע בולט נוסף, לפחות של חלק

האו"ם, המשתקפת גם בניסיון להשיג תמיכה מדינית מצד מדינות אפריקה (סלמן, 2019; 2020). דברי ראש הממשלה בפגישה עם נציגי ישראל באפריקה בפברואר 2017 לא מותירים מקום לספק ביחס למניע המדיני של ישראל באפריקה: "כשאני שם את הפירמידה של האינטרסים שלנו בתחום מדיניות החוץ אפריקה היא גבוהה מאוד, [...] האינטרס הראשון הוא לשנות באופן דרמטי את מצבת ההצבעות של אפריקה באו"ם ובגופים בינלאומיים מהתנגדות לתמיכה" (משרד החוץ, 2017). כך סבור גם חבר הכנסת אברהם נגוסה, ראש השדולה ליחסי ישראל אפריקה, שאמר בראיון טלוויזיוני: "אנחנו צריכים את אפריקה במוסדות האו"ם, להצביע למעננו. לדוגמה, היום אתיופיה היא חברה במועצת הביטחון [...] אנחנו רוצים שאתיופיה תהיה איתנו, כנ"ל גם מדינות אחרות בכל מיני ארגונים של האו"ם, כמו אונסק"ו [...] (ערן, 20, יולי 2016). גיל השכל, מנהל מש"ב, טען כי: "[...] למדינה אוהדת במיוחד יש לנו מוטיבציה גדולה יותר לסייע. בסל השיקולים להיכן להפנות את הסיוע, יש חד משמעית שיקול מדיני" (כהנא, 2018). אריה עודד, שגריר ישראל בעבר במספר מדינות אפריקה, טען על רקע ביקור נתניהו באפריקה ש"אחת המטרות של הביקור היא לשנות את המצב, שלא יצביעו אוטומאטית נגדנו [...] שלפחות יימנעו בהצבעות" (כהן, 2016). ההתבטאויות הללו מצביעות על החשיבות המיוחדת בישראל למניע המדיני שבקשרי ישראל ואפריקה.

הממד הביטחוני ביחסי ישראל-אפריקה

ככלל, המידע על יצוא ישראלי של כלי נשק עיקריים (כלי טיס, כלי שיט וטנקים) זמין יותר ונחשף בעיקר באמצעות דוחות שישיראל מעבירה מדי שנה לסוכנות האו"ם לרישום נשק קונוונציונלי (UNROCA).⁷ אולם הדוחות הללו אינם כוללים מידע על עסקאות של נשק קל. כך גם לגבי המידע שמספק האגף ליצוא ביטחוני במשרד הביטחון, המציג אומנם נתונים רשמיים על היקף היצוא הביטחוני של ישראל ליבשת אפריקה, שהסתכם בשני אחוזים מכלל היקף העסקאות בשנת 2018, ובשנת 2019 אף הכפיל את עצמו ועמד על ארבעה אחוזים מסך העסקאות (מערכת אתר משהב"ט, 2019; ל"ת), אך עדיין אינו מלמד על סוגי כלי הנשק, על מדינות היעד ועל מכירות שבוצעו באמצעות מדינות שלישיות מתווכות. היקף המכירות מיצוא ביטחוני ישראלי עומד על ממוצע שנתי בסך 7.5 מיליארד דולר, מתוכם בין 200 ל-400 מיליון דולר בממוצע בשנה באפריקה (צוריאלי ופוסבסקי, 2019). ניתן לומר שבעשור האחרון חלה עלייה הדרגתית בהיקף היצוא הביטחוני למדינות היבשת, כפי שניתן ללמוד מהנתונים הבאים:

לפי נתוני סיבט,⁸ בשנת 2018 היצוא הביטחוני של ישראל ברחבי העולם הסתכם ב-7.5 מיליארד דולר, כ-27 מיליארד שקל (מערכת אתר משהב"ט, 2019), ובשנת 2019 הוא הסתכם ב-7.203 מיליארד דולר, כמעט 25 מיליארד שקל (מערכת אתר משהב"ט, ל"ת). הנתונים הללו מצביעים על חשיבות היצוא הביטחוני ותרומתו לחיזוק הכלכלה הישראלית. מעבר לאינטרס הכלכלי הישראלי המובהק, מדובר גם באינטרס ביטחוני הדדי שהתחזק בעשור האחרון, בעיקר על רקע התגברות הטרור האסלאמי, והפך את מדינות אפריקה לקנייניות של מערכות נשק ישראליות.

אינטרסים צבאיים – קשורים בעיקר במאבק בטרור האסלאמי, כפי שניתן ללמוד מהמשפט "אויבי קניה הם אויבי ישראל" שיוחס לנתניהו, על רקע המאבק של קניה בארגון אל-שבאב (BBC News, 2011) והניסיון לבלימת איראן באפריקה (טרדימן, 2016; מלמן, 2016; Gidron, 2020).

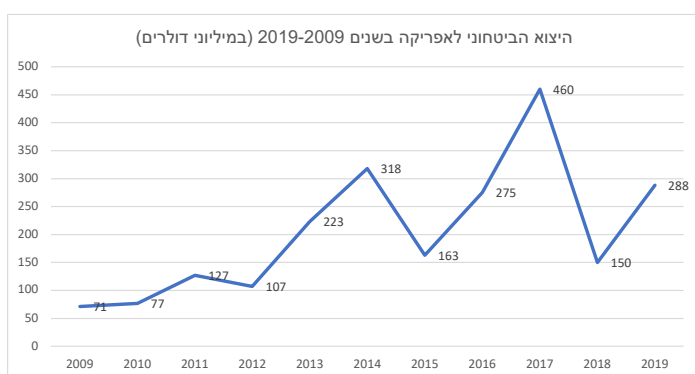
ישראל סייעה בניסיון לאגד את קניה, אתיופיה, דרום סודאן וטנזניה כקואליציה אל מול קבוצות אסלאמיות סומליות ואחרות, המאיימות עליהן באופן ישיר. בעשור וחצי האחרונים הצליחה ישראל בזכות קשריה במזרח היבשת לעקוב אחר הארגונים האסלאמיים באזור ואף לאסוף מודיעין על ניסיונות הברחת נשק מצד איראן. כך למשל, לטענת גליה צבר, בשנת 2009 סיכלה ישראל משלוח נשק מאיראן שיועד לחמאס ועבר דרך סודאן. לטענתה, זוהי דוגמה אחת מיני רבות (צבר, מצוטטת אצל Martin, 2013).

ישראל מנסה לצמצם את השפעת איראן, המבקשת לחזק את אחיזתה בסודאן במגוון ערוצים הכוללים השקעות כלכליות, סיוע צבאי והשפעה תרבותית-אידיאולוגית. זאת בשל המוצא לים של סודאן, המהווה בעיני איראן ערוץ להברחת כלי נשק דרך חצי האי סיני עבור חמאס, חזבאללה וארגונים אסלאמיים במגרב (גוז'נסקי ולינדנשטראוס, 2012). עדות לניסיון של ישראל לבלום את ההשפעה האיראנית באפריקה ניתן למצוא בדברי שר הביטחון ליברמן, שבסיום ביקורו ביבשת בשנת 2018 אמר: "[...] אם לא נשכיל להעמיק שיתוף הפעולה, נפקשש הזדמנות אדירה ואחרים, במיוחד האיראנים, יעשו זאת במקומנו. צריך להבין, בכל מדינה שאיתה יש לנו בריתות ושיתופי פעולה, אנחנו דוחקים החוצה את איראן ומבודדים אותה" (אתר ישראל ביתנו, 2018).

אינטרסים מדיניים – קשורים בניסיון לערער את המאמץ הדיפלומטי של הפלסטינים בזירה הבינלאומית (Gidron, 2020), בעיקר על רקע השימוש הפלסטיני בהליכי הצבעה באו"ם לשם קידום מטרותיהם הפוליטיות. לאחרונה חלה עלייה בפעילות של ישראל במוסדות



תרשים 1: סך היצוא הביטחוני בשנים 2009-2019 (במיליארדי דולרים)



תרשים 2: היצוא הביטחוני לאפריקה בשנים 2009-2019 (במיליוני דולרים)

מקורות לתרשימים: אזולאי, 2013; דגוני, 2011; מילמן, 2018; מערכת אתר משהב"ט, 2017; 2018; 2019; מק, 2019.

היצוא הישראלי של נשק קל לאפריקה ניתן ללמוד במידה רבה מעדויות הנאספות מתצלומים של צבאות ויחידות משמר לאומי של מדינות אפריקה (בקמרון אף זכתה יחידת המשמר הלאומי לכינוי "היחידה הישראלית"), שבהם נראים החיילים מצוידים בכלי נשק וברובים מתוצרת התעשייה הצבאית של ישראל (מק, 2019; Wezeman, 2011). התצלומים הללו מספקים עדות להימצאותם של כלי נשק קלים מתוצרת ישראל (רובי גליל משופרים, עוזי, תבור ומקלעי נגב) בידי כוחות ביטחון שונים באפריקה, והם גם מלמדים על מדינות היעד ליצוא הביטחוני באפריקה (למשל קמרון, חוף השנהב, הרפובליקה הדמוקרטית של קונגו, לסוטו, סוואזילנד, בוצוואנה, ניגריה, גינאה המשוונית, אתיופיה, קניה, רואנדה וג'בוטי) (Wezeman, 2011).

עדויות על נשק קל ישראלי המצוי בידי מדינות אפריקה ניתן אף למצוא בדוחות של ארגוני זכויות אדם. כך למשל, בדוח של אמנסטי אינטרנשיונל צוין כי רובי סער מסוג גליל מתוצרת ישראל הם בין כלי הנשק

הנתונים מלמדים כי מנקודת מבט גלובלית, היקף העסקאות הביטחוניות של ישראל באפריקה שולי בהשוואה לאזורים אחרים בעולם. ואולם, למרות שניתוח דוחות היצוא שישראל העבירה לסוכנות האו"ם לרישום נשק קונונציונלי בשנים 1992-2018 מגלה שהם חלקיים, משום שלא כללו מידע על עסקאות של נשק קל,⁸ תרשים מספר 2 מצביע על מגמות שלפיהן חל גידול, מתון אך עקבי, בהיקף המכירות לאפריקה. התבוננות על העשור האחרון בתרשים מספר 2 מלמדת כי בעוד שבשנת 2009 היקף היצוא הביטחוני לאפריקה הסתכם ב־71 מיליון דולר, הרי בשנת 2019 הוא הגיע ל־288 מיליון דולר, כלומר גידול של 306 אחוזים (למרות התנודתיות בהשוואה לשנים 2012 ו־2017). כמו כן, בהשוואה להיקף היצוא הביטחוני הכללי, שבסך הכול נותר יציב ואף הצטמצם מעט – מ־7.4 מיליארד דולר בשנת 2009 ל־7.2 בשנת 2019 (ירידה של שלושה אחוזים) – ניתן גם לראות שחל גידול משמעותי יותר בהיקף היצוא הביטחוני לאפריקה. הדבר בולט בעיקר בשנתיים האחרונות, שבהן היצוא הכללי הצטמצם מ־7.5 ל־7.2 מיליארד דולר, והיצוא הביטחוני לאפריקה הכפיל את עצמו משני אחוזים מכלל העסקאות בשנת 2018 לארבעה אחוזים ב־2019. במילים אחרות, בעוד היצוא הביטחוני הכללי הצטמצם, היצוא הביטחוני לאפריקה התרחב. מעבר לכך שהמגמות הללו מצביעות על גידול בהיקף היצוא הביטחוני, ניתן גם ללמוד מהן שקשרים ביטחוניים מהווים נדבך יסודי ומשמעותי ביחסי ישראל עם מדינות אפריקה. כאמור, הסיבה לכך נובעת בעיקר מהצטלבות האינטרסים הביטחוניים של ישראל עם האינטרסים הביטחוניים ושרידות המשטרים של מדינות אפריקה. ביקורו המתקשר של שר החוץ ליברמן בשנת 2009 בחמש מדינות אפריקה (אתיופיה, אוגנדה, קניה, גאנה וניגריה) כלל משלחת גדולה של אנשי עסקים, שייצגו בין היתר חברות העוסקות ביצוא ביטחוני. גם הביקור האחרון של ליברמן כשר הביטחון בשנת 2018 ברואנדה, טנזניה וזמביה מדגים את החשיבות שישראל מייחסת לאפריקה ואת היקף הסיוע הביטחוני שהיא מעבירה למדינות היבשת.

לפי נתוני SIPRI, בשנים 2006-2010 ישראל סיפקה סוגים שונים של כלי נשק עיקריים לקמרון, צ'אד, גינאה המשוונית, לסוטו, ניגריה, רואנדה, איי סיישל, דרום אפריקה ואוגנדה. ניגריה מובילה ביבוא כלי נשק מישראל בהיקף של 50 אחוזים בקירוב מכלל היצוא הביטחוני הישראלי למדינות אפריקה שמדרום לסהרה (Wezeman, 2011). ישראל היא אחת משש הספקיות העיקריות של נשק קל לאפריקה, לצד רוסיה, סין, ארצות הברית, גרמניה ובלגיה (Boutwell & Klare, 2000). על

דיון

לישראל עניין בקידום אינטרסים בולטים באפריקה – אינטרסים כלכליים, הקשורים בהרחבת פעילותן של התעשיות הצבאיות ובהרחבת היצוא הביטחוני לשם חיזוק כלכלת ישראל; אינטרסים אסטרטגיים הנקשרים לקרבה לחופי הים האדום ולצורך בהבטחת נתיבי השיט; אינטרסים צבאיים, בהם המאמץ לבלימת דריסת הרגל של איראן ביבשת ובלימת הטרור האסלאמי; ואינטרסים מדיניים, הקשורים בניסיון לזכות בתמיכה מדינית במוסדות האו"ם מצד מדינות אפריקה. כדי להשיג יעדים אלו ישראל עושה שימוש ביצוא ובסיוע ביטחוני (לצד הגשת סיוע אזרחי) באופן שעונה הן על צרכיה והן על צורכיהן של מדינות אפריקה. **הטענה המרכזית במאמר**

מתייחסת לבולטות הממד הביטחוני באמצעות היצוא הביטחוני, בין היתר, על רקע המשך מגמת צמצום הסיוע ה"רך" של ישראל, ודאי בהשוואה לשנות ה-50 וה-60 (Belman Inbal & Zahavi, 2009).

משרד החוץ משקיע מאמצים להבליט את תרומת ישראל למדינות שונות ברחבי העולם, לרבות באפריקה, באמצעות סיוע בפיתוח חקלאות, רפואה ומים, ואף באמצעות הגשת סיוע במוקדי אסונות במסגרת "דיפלומטיית אסונות". אולם תקציב סיוע החוץ של ישראל, שבשנת 2017 היה 20 מיליון ₪ בלבד, הוא מהנמוכים ביותר בקרב מדינות ה-OECD.⁹ זאת ועוד, בניגוד מוחלט לשנות ה-50 וה-60 שבהן היה מש"ב (המרכז לשיתוף פעולה בינלאומי) אחת המחלקות הגדולות במשרד החוץ, כיום הוא פועל בתקציבים זעומים בלבד.¹⁰ כך למשל, ישראל מקצה רק 0.07 אחוזים מהתל"ג לסיוע חוץ – עשירית בלבד מהדרישה של ארגון המדינות המפותחות שבו היא חברה (לנדמן, 2018; מיתווים, 2018).

נתונים אלו – תקציבי סיוע חוץ זעומים מחד גיסא ושיתופי פעולה ביטחוניים בהיקף של מיליארד שקל בשנת 2019 מאידך גיסא – מצביעים על הדומיננטיות של מרכיבי הביטחון בהרחבת פעילותה של ישראל באפריקה. במבט רחב הם אף מחזקים את הטענה שהוצג לעיל, בדבר הדומיננטיות של הממד הביטחוני בשיקולים ובתהליכי קבלת החלטות של ישראל בתחום מדיניות חוץ ויחסי חוץ. מבחינת ישראל, היצוא הביטחוני הוא מרכיב חשוב בפיתוח הכלכלה ובשימור התעשיות הצבאיות, ודאי משום שהשוק המקומי הישראלי מצומצם בהשוואה לשוק הבינלאומי. חיזוק לכך מספקת טענתו של איתי מק, שלפיה 70 עד 80 אחוזים מהייצוא הביטחוני מופנים ליצוא ולא לצרכים של צה"ל (מק, 2019). יתרה מכך, במדינות אפריקה שכבר רכשו ציוד ביטחוני ישראלי קיים פוטנציאל לביצוע עסקאות נוספות בעתיד, על רקע

העיקריים במלחמת האזרחים בדרום סודאן (Amnesty International, 2014), נוסף על שיתופי פעולה עם המשרד לביטחון פנים הדרום-סודאני, הכוללים סיוע ישראלי בהתקנה ובהפעלת ציוד מעקב לפיקוח ובדיקות פנימיות (Gross, 2015). זאת ועוד, קניה ואוגנדה, החוששות מפני התגברות השפעות של ארגוני אסלאם קיצוני בשטחן על רקע אי-היציבות הביטחונית, בעיקר בסומליה, נעזרות בסיוע ביטחוני ישראלי בהתמודדותן עם אתגר זה (Bishku, 2017; UPI, 2010). לפי נתוני SIPRI, מאז 2002 אוגנדה היא אחת מקנייניות הנשק הגדולות ביותר של התעשיות הביטחוניות הישראליות, ובין רכישותיה ניתן למצוא רובים, מרגמות ואף שדרוג של מטוסי מיג (Wezeman, 2011).

מבחינת ישראל, היצוא הביטחוני הוא מרכיב חשוב בפיתוח הכלכלה ובשימור התעשיות הצבאיות, ודאי משום שהשוק המקומי הישראלי מצומצם בהשוואה לשוק הבינלאומי.

מעבר ליצוא של מערכות נשק, ישראל אף מעורבת בתחזוקה, בשיפוץ ובשדרוג של מערכות נשק ובכללן מטוסי קרב, גם לא מתוצרתה, במדינות אפריקה, לרבות אוגנדה, אנגולה וקניה (מלמן, 2016; Wezeman, 2011). יתרה מכך, הסיוע הביטחוני הישראלי ניתן גם באימון צבאות ובאימון המשמר הנשיאותי של חלק מהמדינות. כך למשל, ישראל אימנה את המשמר הנשיאותי בגינאה המשוונית, את הכוחות המיוחדים של אוגנדה ואת הכוחות המיוחדים של הצי הניגרי. ישראל אימנה גם את טייסי חיל האוויר האוגנדי ואף שידרגה את צי מטוסי הקרב שלה, שנטלו חלק במאבק של אוגנדה בארגון LRA (Lord's Resistance Army). זאת ועוד, ישראל אף תיווכה בעסקאות ביטחוניות בין מדינות אפריקה לבין ספקיות נשק בעולם, למשל בין סרביה לצ'אד, ניז'ר, ניגריה ואוגנדה, ובכלל – ישראלים בכירים לשעבר במערכת הביטחון החיים באפריקה ממלאים תפקיד משמעותי בביצוע של עסקאות נשק. יש לציין גם את פעילותן של חברות ביטחוניות פרטיות ושל אנשי עסקים פרטיים, המחליפה לא פעם קשרים ביטחוניים רשמיים בין ממשלות – למשל בסירה לאון, ברפובליקה הדמוקרטית של קונגו, בקמרון, בליבריה ובאנגולה, שהתנהלו בהן סכסוכים פנימיים חריפים – באופן שלרוב אינו משקף את המדיניות הישראלית ואף מסב לה נזק תדמיתי (מלמן, 2016; Wezeman, 2011; Chazan, 2006).

בשנת 1994. נוסף על קשרים היסטוריים בין ישראל וחלק ממדינות אפריקה, יש להניח גם שקרבתה של ישראל לארצות הברית מהווה אף היא שיקול של מדינות אפריקה בחיזוק הקשרים עם ישראל, שעשויים "לפתוח דלתות בווינגטון" (מיכאל וסלמן, 2020; Gidron, 2020). בהקשר זה בולט למשל לאחרונה נרמול יחסי ישראל-סודאן, כאשר המניע העיקרי לכך מצד סודאן הוא חיזוק קשריה עם ארצות הברית, קבלת סיוע כלכלי ממנה והוצאתה מרשימת המדינות התומכות בטרור (Bergman & Walsh, 2020).

היכולת לתרגם את קשריה האזרחיים והביטחוניים של ישראל לתמיכה מדינית, ודאי מיידית, קיימת אך מוגבלת.

גם לקשרים האזרחיים של ישראל באפריקה ניכרת השפעה חיובית על יחסן של המדינות לישראל. זו באה לידי ביטוי לאו דווקא בדפוסי ההצבעה באו"ם בעד ישראל אלא ברבדים אחרים, כפי שניתן ללמוד מדבריו של גיל השכל ביחס לקניה: "[...] קניה, מדינה שאוהדת אותנו מבחינה מדינית ויש מולה את הפעילות הכלכלית הענפה ביותר באפריקה. זה לא אומר שבכל הצבעה באו"ם היא איתנו. אבל, אהדה מדינית פירושה שבהצטרפות מדיניות [...] מדברים בזכותה של ישראל ובזכות פעילות זו אחרת שישראל עושה [...]"] (כהנא, 2018). דברים אלו מתחזקים בעיקר משום שעם קניה וגם עם אתיופיה ישראל מקיימת קשרים אזרחיים וביטחוניים ענפים וגלויים המשרתים את ירושלים, את אדיס אבבה ואת ניירובי, ועדיין שתיהן נוטות להצביע נגד ישראל. מכאן שהיכולת לתרגם את קשריה האזרחיים (והביטחוניים) של ישראל לתמיכה מדינית, ודאי מיידית, קיימת אך מוגבלת, כפי שניתן ללמוד מדבריו של גיל השכל:

[...] מאוד קשה להוכיח קשר חד ערכי בין סיוע חוץ לבין דיוידנד מדיני מידי. קל הרבה יותר להוכיח תועלת לטווח הארוך, גם מדינית גם כלכלית. [...] אבל כשאתה בוחן זאת לאורך שנים, אתה רואה שמדינות שישראל השקיעה בהן, בסופו של דבר יש איתן יותר פעילות כלכלית ויותר תועלות מדיניות (כהנא, 2018).

לצד זאת, לקשרים הביטחוניים יש משקל רב ביחסי ישראל-אפריקה בשנים האחרונות, חרף הנטייה הרשמית של ירושלים לגמד זאת ככל האפשר. הדבר בולט בעיקר כשמדובר במדינות שלגביהן ניתן לומר בביטחון רב שהמרכיב הביטחוני הוא המרכזי ביחסים,

הצורך בשדרוג מערכות הצבא (UPI, 2010). נוסף על כך, הנכונות של ישראל לספק מערכות נשק, ידע וציוד ביטחוני גם למשטרים שמידת רגישותם לזכויות אדם ואזרח נמוכה אומנם מצויה במרכזו של פולמוס נרחב, אך היא עדיין תורמת לחיזוק התחרותיות של חברות ביטחוניות ישראליות (Wezeman, 2011).

אחת ממטרותיה של ישראל היא צמצום ההשפעה האיראנית באזור. פיתוח קשרים צבאיים חיוני לשם קידום מטרה זו, וניכר כי ישראל מצליחה לעמוד ביעדיה האסטרטגיים, הביטחוניים והצבאיים באפריקה. מנגד, המענה ליעדיה המדיניים הקשורים בניסיון לזכות בתמיכה מדינית של מדינות אפריקה במוסדות בינלאומיים ובזירת האו"ם מוגבל. אחת הדרכים להעריך את מידת התמיכה המדינית היא בחינת דפוסי ההצבעה של מדינות אפריקה בהחלטות אנטי-ישראליות שהתקבלו בעצרת הכללית של האו"ם. ניתן לציין נטייה חיובית בדפוס ההצבעות, אך זו באה לידי ביטוי בעיקר בהימנעות בהצבעות ובהיעדרות מהן, ולא בהצבעות ישירות בעד ישראל (סלמן, 2020).

אם כן, מהן התרומות של הגידול ביצוא הביטחוני ומה תרומתם של הקשרים הביטחוניים להרחבת יחסי ישראל עם מדינות אפריקה? במבט כולל, היצוא הביטחוני תורם במידה ניכרת לחיזוק כלכלת ישראל והביטחון הלאומי שלה. היצוא הביטחוני מהווה 10 אחוזים מסך היצוא התעשייתי ומנוף צמיחה משמעותי של ישראל (מערכת אתר משהב"ט, 2019). זאת ועוד, לא מן הנמנע שמיקומה של ישראל בין עשר המדינות המובילות ביצוא ביטחוני בעולם מעלה את קרנה ואת מעמדה בזירה הבינלאומית. לענייננו, ניתוח הנתונים במאמר מצביע על כך שבועד היקף היצוא הביטחוני הכללי בעשור האחרון נותר יציב, חל גידול מתון אך עקבי, למרות התנודתיות, בהיקף היצוא הביטחוני למדינות אפריקה. למרות שהיקף העסקאות הביטחוניות באפריקה שולי בהשוואה לאזורים אחרים בעולם, יש במאפייניו ובהיקפיו במהלך השנים כדי לתמוך בטיעון שהממד הביטחוני מהווה נדבך נוסף, הגובר על השיקולים הכלכליים והאחרים, בניסיון של ישראל להדק את קשריה באפריקה.

ככלל, יש לציין שההסבר להידוק הקשרים נעוץ במספר גורמים. בדרום סודאן קיים רגש חיובי עמוק כלפי ישראל, בעיקר על רקע הסיוע והתמיכה של ישראל במרד של תושבי דרום סודאן האפריקאים נגד סודאן הערבית בסוף שנות ה-60, במסגרת המאבק לעצמאות (Gidron, 2018), ועל רקע הזהות הנוצרית של המדינה והחשיבות המיוחדת לישראל מבחינה דתית. רואנדה מזדהה עם ישראל, בין היתר על רקע ההשוואה בין שואת העם היהודי ורצח עם הטוטסי במלחמת האזרחים ברואנדה

התפקיד שהוא ממלא בקידום יחסי החוץ של ישראל ביבשת השחורה.

לסיכום — במאמר הודגשו היעדים של ישראל ושל מדינות אפריקה בהידוק הקשרים ביניהן, ונותחו בהרחבה הקשרים הביטחוניים שישאל עושה בהם שימוש לשם הגברת השפעתה ביבשת. אלא שלמרות הבולטות של הערוץ הביטחוני, לא מן הנמנע שמכלול של קשרים, אזרחיים וביטחוניים, עשוי להאיץ את תהליכי ההתקרבות באופן שיסייע לישראל לבסס את מעמדה ביבשת אפריקה, ובכך לתרום לביצור הביטחון הלאומי שלה.

ד"ר ירון סלמן מלמד בתוכנית לניהול ויישוב סכסוכים באוניברסיטת בן-גוריון ובמכללה האקדמית צפת. תחומי העניין שלו כוללים תאוריה של יחסים בינלאומיים; ניהול ויישוב סכסוכים פנימיים בזירה העולמית; זירת האו"ם; יחסי ישראל-או"ם; ויחסי ישראל-אפריקה. ysalman@idc.ac.il

מקורות

- אורן, י' (2020). בין מודיעין לדיפלומטיה — מהפכת המידע כפלטפורמה לשדרוג הדיפלומטיה. **עדן אסטרטגי** 23 (3), 92–97. המכון למחקרי ביטחון לאומי.
- אזולאי, י' (2013, 23 ביולי). שיא בייצוא הביטחוני מישראל; חוזרים למכור לטורקיה? **גלובס**. <https://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1000864688>
- אלפר, י' (2015). **מדינה בודדה**. מטר.
- אתר ישראל ביתנו (2018, 22 במרס). הסתיים הביקור ההיסטורי והמוצלח של יו"ר ישראל ביתנו ביבשת אפריקה. <https://beytenu.org.il/category/news/page/84>
- בוסים, ה' (2014). תמורות ביחסי ישראל-אפריקה. **עדן אסטרטגי** 17 (3), 77–88. המכון למחקרי ביטחון לאומי.
- ברס, ת' (2019, 27 במרס). לחיות בפחד ולהניח שכולם מרגלים: ביקור נדיר בצפון קוריאה של אפריקה. **הארץ**. <https://www.haaretz.co.il/magazine/premium-MAGAZINE-1.7053795>
- גוזנסקי, י' ולינדנשטראוס, ג' (2012). תחית קונספט הפריפריה במדיניות החוץ הישראלית? **עדן אסטרטגי** 15 (2), 25–36. המכון למחקרי ביטחון לאומי.
- דגוני, ר' (2011, 4 באפריל). היצוא הביטחוני של ישראל ב-2010: לפחות 7.3 מיליארד דולר. **גלובס**. <https://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1000635729>
- דיבון, ח' (2002). המהלכים שהובילו לכינון היחסים בין ישראל לאריתריאה. בתוך מ' יגר, י' גוברין וא' עודד (עורכים). **משרד החוץ: 50 השנים הראשונות** (עמ' 668–672). כתר.
- הראל, ע' (2019, 17 במאי). דו"ח אמנסטי: חברות ישראליות מייצאות נשק למדינות המפרות בשיתות זכויות אדם. **הארץ**. <https://www.haaretz.co.il/news/politics/premium-1.7250610>
- טרדימן, מ' (2016, 11 בספטמבר). קונטרה לאיראן. השיבה הישראלית לאפריקה. **Ynet**. <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4853125,00.html>
- כהן, ג' (2014, 4 באפריל). ישראל — אחת המדינות היחידות המייצאות נשק לרואנדה. **הארץ**. <https://www.haaretz.co.il/news/politics/1.2288354>

כמו למשל אריתריאה, אוגנדה ואפילו צ'אד, שעמים היחסים הרשמיים הולכים ומתהדקים בעת האחרונה. גם איום הטרור האסלאמי במזרח היבשת ובמערבה והצורך בהבטחת שרידות המשטרים מסייעים להתחזקות הממד הביטחוני ביחסי ישראל עם מדינות אפריקה.

למרות הבולטות של הערוץ הביטחוני, לא מן הנמנע שמכלול של קשרים, אזרחיים וביטחוניים, עשוי להאיץ את תהליכי ההתקרבות באופן שיסייע לישראל לבסס את מעמדה ביבשת אפריקה, ובכך לתרום לביצור הביטחון הלאומי שלה.

לפיכך מתגבשות מספר מסקנות עיקריות: ראשית, ישראל עושה שימוש בעוצמה קשה באמצעות הענקת סיוע צבאי וביטחוני, ובעוצמה רכה באמצעות הענקת סיוע אחר — לשם קידום אינטרסים משותפים, בעיקר ביטחוניים. בהקשר זה יש לציין שבניגוד למערכת היחסים שאפיינה את יחסי ישראל-אפריקה עד שנות ה-70, אשר התבססה גם על קרבה רעיונית בשל הזדהות בין מדינות שניהלו מאבק דומה בתהליך העצמאות שלהן, בימים אלה מתבסס הידוק יחסי החוץ על מפגש אינטרסים של ישראל ושל מדינות אפריקה לתועלת הדדית בלבד. שנית, הקשרים הביטחוניים מצביעים על הבולטות של המרכיב הביטחוני-כלכלי ביחסי ישראל עם מדינות אפריקה. גם מבחינה זו ניתן להצביע על היפוך מגמה במדיניות הישראלית כלפי אפריקה, שכן בשנות ה-50 וה-60 התמיכה התבססה על עוצמה רכה וסיוע טכני שהוגש על ידי מש"ב, ואילו בשנים האחרונות התחזק במידה משמעותית היצוא הביטחוני, במקביל להיחלשות מרכיבי הסיוע הטכני. ואולם, הנטייה הרשמית של גורמי הביטחון בישראל עומדת בעינה — לצמצם ככל האפשר את הדיון הפומבי בנוגע לקשריה הביטחוניים של ישראל בעולם, ובאפריקה בפרט. פה טמון פער גדול, משום שביחס לקשרים האזרחיים קיים מאמץ הסברה רשמי משמעותי, למרות שהיקף סיוע החוץ הישראלי הצטמצם באופן דרמטי לאורך השנים בהשוואה לקשרים הביטחוניים באפריקה, בהיקף של מיליארד שקל (ב-2019). היטיב לתאר זאת יוסי מלמן: "אין עוד מדינה דמוקרטית בעולם שמצנזרת מידע על עסקי היצוא הביטחוני שלה" (מלמן, 2017). לפיכך, על רקע המשקל הרב של היצוא הביטחוני בביסוס יחסי ישראל עם מדינות אפריקה, ומעבר לשאלות מוסריות העולות בהקשר זה (החשובות לכשעצמן, אך נמצאות מחוץ למטרת המאמר הנוכחי), ניתן לצמצם את מדיניות אי-השקיפות ולתת ביטוי מסוים לממד הביטחוני, בשל

- כחן, ג' (2015, 5). משרד הביטחון מתחמק מלהשיב אם ישראל ממשיכה למכור נשק לצבא דרום סודאן. <https://www.haaretz.co.il/news/politics/.premium-1.2675906> כחן, ש' (2016, 4 ביולי). "אירופה עוינת? ישראל חוזרת לאפריקה". <https://www.inn.co.il/News/News.aspx/325294> ערוץ 7. כהנא, א' (2018, 7 במאי). בכיר במשרד החוץ: "אין בארץ סיקור אותנטי ואמיתי למצבה של ישראל בעולם". <https://www.makorishon.co.il/news/44277/> לוי, ז' (2012). ישראל, ניגריה ומלחמת ביאפרה 1967-1970: ריאליפוליטיקה, נשק וסיוע הומניטרי. בתוך ג' היימן (עורך). פרספקטיבות חדשות על ההיסטוריה של היחסים הבינלאומיים (עמ' 11-21). המכון ליחסים בינלאומיים ע"ש לאונרד דייוויס. ליאור, א' (2018, 23 בינואר). רואנדה מכחישה כי חתמה על הסכם עם ישראל לגירוש מבקשי מקלט לשטחה. <https://www.haaretz.co.il/news/politics/1.5752101> לנדאן, נ' (2020, 3 בפברואר). נשיא אוגנדה לנתניהו: בוחנים פתיחת שגרירות בירושלים. <https://www.haaretz.co.il/news/politics/1.8492135> לנדמן, ל' (2018). נותר מאחור: מי יסייע לסיוע החוץ הישראלי? <https://www.arenajournal.org.il/single-post/lea-landman-foreign-aid> הזירה 1. מיכאל, ק' וסלמן, י' (2020). רב־שיח בנושא מדיניות החוץ של ישראל. עדכן אסטרטגי 23 (3), 98-103. המכון למחקרי ביטחון לאומי. מילמן, ע' (2018, 2 במאי). היקף הייצוא הביטחוני ב-2017 זינק ב-40% ל-9.2 מיליארד דולר. <https://www.calcalist.co.il/כלכליסט/html.3737260,00-L,0,7340/local/articles> מכון היצוא, היחידה הכלכלית (2019). מגמות ביצוא לאפריקה [מצגת]. <https://www.export.gov.il/api//Media/Default/Files/Economy/israelsubsaharaexport2019.pdf> מכון היצוא, היחידה הכלכלית (2020). התפתחויות ומגמות ביצוא הישראלי: סיכום מוקדם לשנת 2019. https://www.export.gov.il/api//Media/Default/Files/Economy/economy_megamot_sikum.pdf מכון מיתוים (2018). מדיניות־חוץ ישראלית עם הפנים לעולם: סיוע חוץ והשתלבות בינלאומית. סיכום סדנת מומחים של מכון מיתוים והמכון לדיפלומטיה בינלאומית על שם אבא אבן. מלמן, י' (2011, 29 באוגוסט). הברחת הנשק הוסיפה להידרדרות היחסים בין ישראל לאריתריאה. <https://www.haaretz.co.il/news/world/1.1373465> מלמן, י' (2016, 29 באפריל). מתחת לסהרה: העניין המוחדש שמגלה הנהגת ישראל באפריקה. <https://www.maariv.co.il/journalists/Article-539799> מלמן, י' (2017, 6 באוקטובר). בדממה דקה: כך מסתירה ישראל את עסקיה הביטחוניים. <https://www.maariv.co.il/601770-journalists/Article> מערכת אתר משרד הביטחון (ל"ת). נתוני הייצוא הביטחוני. https://www.mod.gov.il/Service_Business/export/AboutSibat/Pages/exportdata.aspx מערכת אתר משרד הביטחון (2017, 30 במארס). 2016: עלייה נוספת בייצוא הביטחוני. <https://www.mod.gov.il/Defence-and-Security/articles/Pages.aspx.30.3.17/Security/articles/Pages> מערכת אתר משרד הביטחון (2018, 2 במאי). סיבט מסכם שנה: עלייה של כ-40% בייצוא הביטחוני. <https://www.mod.gov.il/Defence-and-Security/articles/Pages.aspx.2.5.18/il/Defence-and-Security/articles/Pages> מערכת אתר משרד הביטחון (2019, 17 באפריל). סיכום 2018 בסיבט: ייצוא ביותר מ־7.5 מיליארד דולר. <https://www.mod.gov.il/Defence-and-Security/articles/Pages/17.4.19.aspx> מק, א' (מכון ון ליר בירושלים). (2019, 28 בינואר). סוגיית ייצוא הנשק: הצגת עובדות ונתונים – עו"ד איתי מק. כנס מוסר, מדיניות

- Levey, Z. (2004). Israel's Strategy in Africa, 1961–67. *International Journal of Middle East Studies* 36(1), 71–87.
- Levey, Z. (2012). *Israel in Africa 1956–1976*. Martinus Nijhoff Publishers
- Levin, A. (2015). *Exporting Zionism: Architectural modernism in Israeli-African technical cooperation, 1958–1973*. [Doctoral dissertation, Columbia University].
- Martin, P. (2013, September 23). Israel's ties with Kenya go back a long way. *The Globe and Mail*. <https://www.theglobeandmail.com/news/world/israels-ties-with-kenya-go-back-a-long-way/article14490379/>
- Melman, Y. (2017, December 1). Israel's badly kept secret: Selling arms to regimes at war. *Middle East Eye*. <https://www.middleeasteye.net/opinion/israels-badly-kept-secret-selling-arms-regimes-war>
- Nye, J. (1990). *Bound to lead: The changing nature of American power*. Basic Books.
- Nye, J. (2004). *Soft power: The means to success in world politics*, pp. 1–32. Public Affairs.
- Nye, J. (2009). Get smart: Combining hard and soft power. *Foreign Affairs* 88(4), 160–163.
- Ojo, O. (1988). *Africa and Israel: Relations in perspective*. Westview.
- Peters, J. (1992). *Israel and Africa: The problematic friendship*. British Academic Press.
- Pettersson, T., & Eck, K. (2018). Organized violence, 1989–2017. *Journal of Peace Research* 55(4), 535–547
- Pettersson, T., Höglad, S., & Öberg, M. (2019). Organized violence, 1989–2018 and peace agreements. *Journal of Peace Research* 56(4), 589–603.
- Rolandsen, H. Ø. (2011). The making of the Anya-Nya insurgency in the Southern Sudan, 1961–64. *Journal of Eastern African Studies* 5(2), 211–232.
- Schler, L. (2018). Dilemmas of postcolonial diplomacy: Zambia, Kenneth Kaunda, and the Middle East crisis, 1964–73. *Journal of African History* 59(1), 97–119.
- SIPRI (2019). *SIPRI yearbook 2019- Armaments, disarmament and international security*. https://www.sipri.org/sites/default/files/2019-08/yb19_summary_eng_1.pdf
- Small Arms Survey Annual Report 2019, <http://www.smallarmssurvey.org/about-us/highlights/2020/highlight-annual-report-2019.html>
- UPI (2010, April, 30). Africa's oil wealth boosts arms sales. *UPI*. <https://www.upi.com/Defense-News/2010/04/30/Africas-oil-wealth-boosts-arms-sales/38821272652572/?ur3=1>
- Wezeman, S. (2011). *Israeli arms transfers to Sub-Saharan Africa*. SIPRI Background Paper. <https://www.sipri.org/publications/2011/sipri-background-papers/israeli-arms-transfers-sub-saharan-africa>
- Beker, A. (2006). Tikkun Olam in Africa. In *Israel and Africa – Assessing the past, envisioning the future* (pp. 34–42). The Africa Institute, The Harold Hartog School Tel Aviv University.
- Belman Inbal, A., & Zahavi, S. (2009). *The rise and fall of Israel's bilateral aid budget 1958–2008*. Tel Aviv University, The Harold Hartog School of Government and Policy,
- Bergman, R., & Walsh, D. (2020, September 29). Sudan is focus of U.S. efforts to improve ties with Israel. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2020/09/27/world/middleeast/sudan-us-israel-peace-recognize.html>
- Bishku, M. (2017). Israel's relations with the East African states of Kenya, Uganda, and Tanzania—From independence to the present. *Israel Studies* 22(1), 76–100.
- Boutwell, J., & Klare, M. (1998). Small arms and light weapons: Controlling the real instruments of war. *Arms Control Today* 28(6), 15–23.
- Boutwell, J., & Klare, M. (2000). A scourge of small arms. *Scientific American* 282(6), 48–53.
- Chazan, N. (2006). Israel and Africa: Challenges for a new Eera. In *Israel and Africa – Assessing the past, envisioning the future* (pp. 1–15). The Africa Institute, The Harold Hartog School Tel Aviv University.
- Decter, M. (1977). *To serve, to teach, to leave – The story of Israel's development assistance program in Black Africa*. American Jewish Congress
- Divon, H. (2006). MASHAV in Africa: The Israeli governments development cooperation program. In *Israel and Africa – Assessing the past, envisioning the future* (pp. 16–25). The Africa Institute, The Harold Hartog School Tel Aviv University.
- Erich, H. (2013). *Alliance and alienation: Ethiopia and Israel in the days of Haile Selassie*. Moshe Dayan Center, Tel Aviv University.
- Fried, E. (2006). Soft power and Israel policy of development cooperation. In *Israel and Africa – Assessing the past, envisioning the future* (43–55). The Africa Institute, The Harold Hartog School Tel Aviv University.
- Gidron, Y. (2018). "One People, One Struggle": Anya-Nya propaganda and the Israeli Mossad in Southern Sudan, 1969–1971. *Journal of Eastern African Studies* 12(3), 428–453.
- Gidron, Y. (2020). *Israel in Africa – Security, migration, interstate politics*. ZED Books.
- Gross, J.A. (2015, August 20). As South Sudan bloodies itself, Israeli arms sales questioned. *The Times of Israel*. <https://www.timesofisrael.com/as-south-sudan-bloodies-itself-israeli-arms-sales-questioned/#gs.f7v0ux>
- Keinon H. (2017, July, 11). Kagame to 'POST': Israel helping Rwanda defeat jihadist threats. *The Jerusalem Post*. <https://www.jpost.com/Israel-News/Politics-And-Diplomacy/Kagame-to-Post-Israel-helping-Rwanda-defeat-jihadist-threats-499325>

הערות

- 1 Economic Community of West African States – ארגון הקהילה הכלכלית של מדינות מערב אפריקה.
- 2 חיזוק נוסף לטענה זו ניתן למצוא בדבריו של איתי מק, עורך דין העוסק בזכויות אדם ופועל להגברת השקיפות והפיקוח על היצוא הביטחוני של ישראל, שבהתכתבות בדואר אלקטרוני עם מחבר המאמר הצהיר שאין לו נתונים לגבי היצוא הביטחוני, וכי אינו סבור שלמישהו יש, "בגלל הסודיות על התחום".
- 3 הכוונה לצמצום תופעת המלחמה בין שחקנים מדינתיים, במקביל להתרחבות תופעת הסכסוכים הפנימיים. ראו: Pettersson & Eck, 2018; Pettersson et al. 2019
- 4 Stockholm International Peace Research Institute
- 5 ראו משרד החוץ, רשימת מדינות וסטטוס יחסים עם ישראל https://www.gov.il/he/departments/general/israeli_relations
- 6 סיבט – האגף ליצוא ביטחוני במשרד הביטחון
- 7 United Nations Register of Conventional Arms
- 8 ראו <https://www.unroca.org/>
- 9 דרישת הארגון מחברותיו עומדת על שיעור של 0.7% מהתל"ג לטובת סיוע חוץ כיעד לתקציב הפיתוח של חברות הארגון <http://www.oecd.org/dac/stats/the07odagnitarget-ahistory.htm>
- 10 על תקציב מש"ב בשנות ה-50 וה-60 ראו: Peters, 1977; Decter, 1992